

האומנם דרך אחת? עוד על מקומה של ההתנגדות המזוינת בגטאות רעיה כהן

"התכוננו להתגוננות במקרה שהאויב ינסה להרוס כליל את יישובכם!"
גטו ורשה, אפריל 1942.

לזכרו של אבי, בנימין כהן

יש טוענים שהחל מתחילת שנות התשעים נפתח עידן חדש בהיסטוריוגרפיה הישראלית של השואה. את המפנה הדרמטי ("עידן"), יש מי שתולים בפרישתם מפעילות היסטוריוגרפית של "המשמרת הוותיקה של הלוחמים לשעבר" בדרך הטבע, ו"בהתחזקותה של המגמה הפוסט-מודרניסטית באוניברסיטאות בישראל".¹ כביכול היה "התקבעותו של אתוס המרד" בידי היסטוריונים-לוחמים לשעבר המכשול המרכזי שניצב על דרכה של התפתחות ההיסטוריוגרפית. ההיסטוריונים-לוחמים לשעבר, כך משתמע, הם "שומרי החותם" שהפריעו לסיפורה "הנכון" של השואה בידי מי שנולדו ת"ק פרסה מן המקומות, מן הזמנים ומרוח התקופה שבהם התרחשה. האומנם?

השינוי שחל במקומו של המרד בתודעת השואה אינו עלום – מאז שנות השבעים, ובעיקר מאז שנות השמונים תפסו חוסר האונים של היהודים בפני הנאצים, ההתמודדות הרוחנית ("עמידה") והגבורה שבעצם ההישרדות בנסיבות אלה ("קידוש החיים") מקום גובר והולך בתודעת השואה. התפיסה הדיכוטומית של גבורה ("המורדים" ונשק בידם) לעומת כניעה (ההולכים "כצאן לטבח") פינתה את מקומה לתפיסה אמפתית המדגישה את הגורל המשותף שנועד לכלל היהודים בתור קרבנות של מדיניות "הפתרון הסופי" שבמסגרתו לא היתה כלל ליהודים אופציה להתנגד או להתגונן, או אפילו לברוח כדי להינצל. בתפיסה הזאת מוצג המרד בעיקר בתור ביטוי לתודעה לאומית כללית ובתור מוצא אחרון של כבוד, מוצא שהיה נחלתם של בני נוער בלבד לנוכח ההשמדה הקרובה. הגוונים האידאולוגיים השונים שאפיינו בעבר את סיפורם של המורדים אין בהם לשנות את משמעותו האנושית והלאומית של המעשה הזה. בתמונת העבר היטשטשו "שתי דרכים" – זו של המורדים וזו של היודנראט

¹ הדוגמה הבולטת היא התזה של בועז כהן, שמאשש במידה רבה דעות של אחרים. סיכומים ראשונים של מחקרו, "מהתנגדות לעמידה, עיון בהיסטוריוגרפיה הישראלית של השואה 1945-1993", "ביולטין המכון לחקר השואה ע"ש ארולד וליאונה פינקלר", 8 (אוגוסט 1998), עמ' 40-56. הציטוט בעמ' 56. כהן עתיד להרחיב את המחקר לכלל ההיסטוריוגרפיה הישראלית של השואה.

(או כלל הציבור). היום, אם לא הורדו מורדי הגטאות מכנם הנישא – כפי שהציע אלתרמן – הרי נבלעו ביער אתרי הזיכרון לקרבנות ולניצולים.²

ועם זאת תנועות הנוער הציוניות עדיין מהוות אחד הערוצים המרכזיים להזדהות עם השואה. לא רק בגלל גילם הצעיר של בני הנוער הנחשפים לסיפורי השואה אלא גם בגלל העובדה שלמסגרות האידאולוגיות והחברתיות של תנועות הנוער בשואה היה – ועדיין יש במידת מה – המשך בדמותן של תנועות נוער בארץ והתנועות הקיבוציות, עובדה המעוררת את התחושה כאילו מדובר במקשה חברתית אחת – חלוצית-ציונית – "פה" ו"שם". וכפי שסיפורן של תנועות הנוער בארץ הופשט זה מכבר ממלבושו האידאולוגי הייחודי והועמד על העיקר – משימתו הלאומית – ההתיישבות, נקל גם ל"הלאים" את סיפורן של תנועות הנוער בתקופת השואה ולהפכן לסיפור מרכזי הממחיש את הדילמות של כלל היהודים לנוכח השמדה – של "דרך אחת" שעיקרה ההתמודדות עם ההשמדה.³ מזווית ראייה כזאת של העבר המאפיינים הפוליטיים והאידאולוגיים הספציפיים – ציוניים, סוציאליסטיים, רוויזיוניסטיים, בונדיסטיים או קומוניסטיים – שייחדו את הקבוצות שיזמו את ההתגוננות בעת הגירוש, נתפסים כמשניים, ואפילו בלתי רלוונטיים לחלוטין. המסגרות השונות נדמות בעיקר כמכשול על דרך ההתמודדות עם "משימתן" האולטימטיביות – המרד.

על-פי התפיסה הזאת שבה אין מקום לסיפורן הייחודי של תנועות הנוער, וגם ניסיון להתגונן בנשק אינו עוד מוקד להערצה, ניתן להבין שאלת מחקר כגון: מדוע נותר המרד עיקר בהיסטוריוגרפיה של השואה – "בהדגשים שונים למשך כל התקופה הנידונה (1945-1993): מרכזיות המרד, הלחימה כהגנה על הכבוד, תנועתיות ואפולוגטיקה" – ואילו העמידה היהודית נותרת משנית.⁴ שהרי מטעם זה כביכול העמידה היהודית בשואה – אותם גילויי התמודדות שזה מכבר מעוררים בציבור השתאות ואמפתיה – אינה זוכה למקום נרחב יותר בהיסטוריוגרפיה.

אין ספק שהשינוי שחל בחברה כולה מתבטא גם בהיסטוריוגרפיה שבה המרד מוצג בתור התגוננות פעילה ומזוינת בעת הגירוש האחרון מן הגטו, ולא עוד בתור מיתוס של גבורה לעומת "צאן מובל לטבח". הדגש מושם עתה יותר על חוסר האונים הכללי של הציבור בגטו – על ריבודו החברתי והתרבותי – לנוכח מכונת ההשמדה. "ההיסטוריה של היום-יום" מקלה על העמדת היחיד באשר הוא קרבן במרכז הסיפור, בין שהוא "האיש הקטן" החסר כל ובין שהוא חבר ביודנראט, בין שהוא חלק ממחתרת פוליטית ובין שהוא חלק מן המשטרה

² "וביום הזכרון אמרו הלוחמים והמורדים: אל תציבו אותנו על כן, להבדל מן הגולה כאור-יהל. בשעת הזכרון הזאת אנחנו מן הכן יורדים/ לשוב ולהתערב באפלה עם קורותם של המוני בית ישראל", מתוך "יום הזכרון – והמורדים", דבר, 30 באפריל 1954. דיון על אלתרמן בכלל ועל גישתו ראה נתן אלתרמן, *על שתי הדרכים, דפים מן הפנקס*, ההדיר, ביאר והוסיף אחרית דבר דן לאור, תל-אביב 1989, עמ' 113-148.

³ ראה למשל, *מסע אל העבר: המאה העשרים, בזכות הבחירה*, מט"ח, ירושלים 1999.

⁴ כהן, "מהתנגדות לעמידה", עמ' 45.

היהודית. בדיון על תגובת היהודים, ובעיקר על המרד, פינה העיסוק בתנועות הנוער שקשורות לתנועת העבודה את מקומו לדיון שכולל לא רק רוויזיוניסטים וקומוניסטים אלא גם את החרדים ואת מפלגת הבונד.⁵ בהתמודדות עם הקושי להבין את ההתרחשות שלא היה לה אח ורע מודגש חלקם של בני הנוער כמי שהקדימו להכיר ביעדיה של המדיניות הנאצית וגבורתם – בכך שלא נרתעו מלהביט נכוחה ולהסיק מסקנות מן הנסיבות שנקלעו אליהן – יותר מעצם הלחימה בנשק.⁶

הראייה המשתנה והסובלנית יותר של החברה הישראלית את העבר עודדה אפוא את ההיסטוריוגרפיה לחזור ולבדוק מחדש את התמודדותם של יהודי אירופה עם גורלם שלהם. לצד התעוררות הצורך של "שומרי החותם" (כגון צוקרמן) או עדים-ניצולים לכתוב (מחדש) את עברם הביוגרפי, ולצד התמקדות העניין הציבורי ביחסי היישוב והשואה דווקא, גם ההיסטוריוגרפיה חופשית יותר לקבוע את סדר היום שלה. מדוע בכל זאת נותר המרד מרכזי כל-כך בהיסטוריוגרפיה? דומה שהתשובה טמונה מצד אחד בעקבות העבר ולא רק בגחמות ההווה, ומן הצד האחר ב"רוח התקופה" שבה אנו חיים ולא רק באנשים אלה ואחרים. בניסיונות השונים לשחזר משהו מתקופת הגטאות בולט סיפור התארגנות הפוליטית של הקבוצות השונות. לאו דווקא משום ערכו הלאומי, אלא משום שהרצון להשפיע בזמנו על המציאות בא לידי ביטוי בין השאר בהתארגנות, בפעילות, בחריגה מן "היום-יום". כלל הפעולות האלה – הפצת רעיונות וידיעות, רישום ואיסוף תעודות והטמנתן למען העתיד – יצרו את הקורפוס המרכזי של תעודות שבאמצעותן יכולים היסטוריונים של השואה לנסות ולשחזר את שהתרחש בשנים האחרונות לפני ההכחדה.⁷ גם אם ניתן אפוא להתווכח על המקום הערכי שיש להקצות לקבוצות המורדים בהיסטוריה של השואה, הרי אי-אפשר להתעלם מכך שהן התאמצו קשות כדי להבטיח לעצמן "שלוש שורות בהיסטוריה".

יתר על כן, ככל שאנו מודעים יותר לנסיבות המיוחדות כל-כך של החיים והמוות בגטאות, כן ברור שעלינו לשוב ולדבוק בתיעוד המועט שנותר בידינו ולשאוב ממנו את שניתן. רק באמצעות כתבים ותעודות בני הזמן – יהא זה הרבי מפיאסצ'נה או רינגלבלום – אפשר לנסות ולשחזר מעט גם על הרבים שלא הותירו את עקבותיהם בכתובים.⁸ על-פי הגישה

⁵ ראה דפים לחקר השואה י"ב (1995), בייחוד דניאל בלטמן, "נוער ציוני ובונדאי והתגבשות רעיון המרד", עמ' 139-158; דינה פורת "חלקם של הקומוניסטים היהודים במחתרות, במרידות בגטאות וביציאה ליערות", עמ' 121-138; כתריאל בן אריה, "פוליטיקה ומרד – גטו וארשה", עמ' 97-120. כמו כן ראה את ספרה המקיף של רבקה פרליס, *תנועות הנוער החלוציות בפולין הכבושה*, תל-אביב 1987.

⁶ לפי אליעזר שבייד "מקדשי השם" הם מי שהגיעו לתובנה הוודאית שמדובר בהשמדה הטוטלית והבינו שעליהם לפרוץ את מעגל הקסמים שמולכדו בתוכו היהודים בגטאות והתכוננו להתנגדות. ראה "דילמות של מוסר ואמונה בספרות שנכתבה בשואה", בתוך ספרו, *מאבק עד שחר*, תל-אביב 1990, עמ' 105-169.

⁷ ראה למשל, *מגניזה לציוני דרך היסטוריים, ארכיונים יהודיים מתקופת המלחמה והשואה*, ירושלים 1997.

⁸ ראה מנדל פייקאז', *התעודה החסידיית הספרותית האחרונה על אדמת פולין*, ירושלים תשל"ט;

הזאת סדרה כגון "גוף שלישי יחיד", בעריכת רונן כוכבי, ששמה לה למטרה לשחזר את חייהם של פעילי מחתרת ולוחמים יחידים, אינה צריכה "להפריע" למי שחרד לגורל ההיסטוריוגרפיה של השואה. לכאורה מדובר בסדרה נוספת שמלמדת על היקבעות היסטוריוגרפית בתנועות הנוער, אבל היא שונה מפני שהיא משחזרת סיפור של איש אחד שניתן לעקוב אחר קורותיו בתקופת המלחמה הודות למכתבים, תעודות ועדויות שנתרו, ובכך לחלצו מן ה"אנחנו" הקיבוצי.⁹ וגם ההפך – דווקא בעקבות ההכרה החדשה שהגורל זימן לבני הנוער שם התמודדויות שלא נודעו "כאן", ניתן לחזור ולבדוק את סיפור תנועות הנוער בתקופת השואה. "מה שחשוב בהקשר זה הוא לבדוק איך ראו המתנגדים את מעשיהם – משימה הדורשת לא אחת קפיצה גדולה של הדמיון כאשר ההיסטוריונים מתאמצים לחדור לעולמות של כאב ומחסור שאין לתארם", כתב מארוס בסקירתו המקיפה על ההתנגדות היהודית לסוגיה, "לנסות ולהבין מתוך ראיות כתובות ועדויות אחרות, מה היתה הכוונה של היהודים האלה."¹⁰

בהקשר הזה ברצוני לחזור ולבחון סיפור אחד כזה של "גיבורים" – של קבוצת השומר הצעיר בוורשה. הקבוצה אינה מיוחדת באתגר שעמד לפניה – להתמודד עם סכנה של השמדה טוטלית, גם לא בהכרעה להתארגן למרד; אבל סיפור דרכה אל המרד – ובעיקר לפני המרד – שונה מזו של קבוצות אחרות. לכאורה הסיפור ידוע – תחילה זכה לפרסום משום שחברי הקבוצה הזאת נמנו עם קבוצת המפקדים של "מרד הגטאות".¹¹ ואילו כיום משולב סיפורה של הקבוצה בסיפור ההתמודדות הכללית של הציבור היהודי עם ההתוודעות להשמדה והרצון למות בכבוד. ראשי השומר הצעיר מזוהים בייחוד עם ההכרה הראשונה הפומבית בהשמדה טוטלית ובצורך בהתגוננות (1 בינואר 1942) – ועם מימושה העממי וההרואי של הקריאה ב"מרד גטו וארשה" (19 באפריל 1943).¹² אולם מניתוח העיתונות שהניחה הקבוצה אחריה עולה במלוא חריפותו הקושי להתמודד מתוך הכרה מפוכחת עם המציאות חסרת התקדים והתפקיד המכריע שמילאה האידיאולוגיה בהתמודדות הזאת. ההכרעה להתארגן נגד מה – ובשם מה – לא היתה נתונה מראש ולא מובנת מאליה.

Raya Cohen. "Emmanuel Ringelblum: Between Historiographical Tradition and Unprecedented History", *Gal-ed* (1997), Vols. XV-XVI, pp. 105-117.

⁹ ראה אלי צור, "שמאל ברסלב (השומר הצעיר וארשה)", *גוף שלישי יחיד* א', בעריכת אביהו רונן ויהויקים כוכבי, חיפה [1994?], עמ' 35-116; איה שחם, "אריה וילנר ('השומר הצעיר' וארשה)", *גוף שלישי יחיד* ב', חיפה 1995, עמ' 163-233.

¹⁰ מיכאל מ' מארוס, "ההתנגדות היהודית לסוגיה – קטגוריות והשוואות מתוך מבט הסטוריוגרפי", *תמורות יסוד בעם היהודי בעקבות השואה*, בעריכת ישראל גוטמן, ירושלים תשנ"ו, עמ' 257-287.

¹¹ בעיקר הספר של ישראל גוטמן, מן היחידים ששרד את התקופה והיה עד לאירועים. ישראל גוטמן, *מרד הנצרים, מרדכי אנילביץ' ומלחמת גטו וארשה*, מרחביה (מהדורה שניה), 1963.

¹² דינה פורת, "הכרזת שהוקרא באחד בינואר 1942 בוויילנה בפרספקטיבה הסטורית", *יד ושם – קובץ מחקרים*, כ"ה (תשנ"ו), עמ' 77-101.

חברי הקבוצה, שגדלו על ברכי האמונה שיצליחו להימלט מן הגורל היהודי הגלותי, בחרו אמנם לשמור על המסגרת התנועתית גם כשהתברר שנגזר עליהם לחלוק עם שאר הציבור את הנורא שבגורלות, אך תוכנה עבר שינוי – היא נעשתה אנטי-פשיסטית ויהודית יותר ויותר. בנייתו של הלחץ נשוב אל הדרמה שהיתה כרוכה במהפך הזה, דרמה שהיתה גם מנת חלקן של קבוצות ציוניות אחרות, ולא רק של השומר הצעיר ולא רק בוורשה. ועם זאת, כמות הפובליציסטיקה שהותירו הפעילים הפוליטיים בגטו ורשה בכלל, וחברי השומר הצעיר בוורשה בפרט, מלמדת על המשקל המכריע שניתן להכרה האידיאולוגית, להפצתה ולמסקנות הפוליטיות שנבעו ממנה.

שומריות בגטו ורשה

חברי השומר הצעיר היו צעירים בני המעמד הבינוני המשכיל שחונכותם והתגייסותם היתה שונה באופיה מזו של חברי דרור-החלוץ למשל, וחיוניותם באה להם מפרשנות רדיקלית של המציאות וממחויבות אישית גבוהה. המחויבות להגשמה עצמית בארץ-ישראל הביאה לפני המלחמה להינתקותם הגמורה של חברי השומר הצעיר מן הציבור היהודי. חבריה נמנעו מכל שיתוף פעולה פוליטי – במישור היהודי הפנימי ובמישור הפולני הכללי. שכן הקרבה האידיאולוגית לסוציאליזם רדיקלי אילצה את ההנהגה להתנזר מכל שיתוף פעולה עם חוגי שמאל, יהודים ולא יהודים, ולהדגיש ביתר קנאות את המחויבות האידיאולוגית לחלוציות, לתנועה ולהנהגתה בארץ-ישראל אשר בידיה משכנו את עתידם. וככה נעשתה התנועה לקבוצת נוער סגורה בתוך עצמה מבחינה חברתית, אליטיסטית, שכל הווייתה התרכזה סביב ההגשמה העצמית בארץ-ישראל.¹³ בתקופת המלחמה היה על חברי התנועה להתגבר הן על התלות המוחלטת בהנהגה בארץ-ישראל והן על היעדר קשרים עם הרחוב היהודי ועם השמאל הפולני (להוציא את תנועת הצופים הפולנים). תפיסת גטו ורשה בתור "יישובינו" ועמידתם של חברי השומר הצעיר בראש ארגון מאבק יהודי כלל לא היתה ברורה מאליה.¹⁴

בשנים 1940-1942 מנתה תנועת השומר הצעיר בגטו ורשה כ- 500 צעירים. לפי העדויות המעטות שבידינו דומה שחיי הפעילים המרכזיים סבבו אך ורק סביבה. למרות הקשיים המרובים הוסיפו להתקיים סמינרים, הכשרות, פעולות לימוד וחינוך לקבוצות הצעירים, הוצאו

¹³ ראה אלקנה מרגליות, "השומר הצעיר" – מעדת נעורים למארכסיזם מהפכני (1913-1926), תל-אביב 1971, בעיקר עמ' 268-296.

¹⁴ עיתון התנועה, 3 באפריל 1942, עתונות המחותרת היהודית בווארשה, כרך ו, ירושלים תשנ"ז, עמ' 61.

כתבי עת "גדודיים", ונערכו הטקסים המסורתיים. עד שקם "הגוש האנטי פשיסטי" דבקה ההנהגה בדפוס הפעילות התנועתית הקודמים ככל הניתן.¹⁵

כיום, כאמור, קנתה לעצמה שביתה הדעה בדבר חוסר התועלת שהיתה בפעילות החינוכית, כלומר בפעילות אידיאולוגית ותנועתית, בכל הנוגע למרד. הדעה הזאת נסמכת גם על דברים שהשמיעו בנושא הזה מנהיגי המרד עצמם (אנילביץ', צוקרמן, או קובנר).¹⁶ אולם דומה שדבריהם מבטאים תסכול בדיעבד יותר מהסבר היסטורי. שהרי גם קבוצות שהקדישו פחות מאמץ לדיונים אידיאולוגיים וחינוכיים – כגון מפלגות פועלי ציון צ"ס או הציונים הכלליים – לא הקדימו להתארגן בוורשה (או בוילנה). דווקא בקרב חברי השומר הצעיר, שעסקו באינטסיוויזיה רבה בפעילות חינוכית, הבשילה תודעת ההתנגדות ו"המרד" מוקדם יחסית. תודעת התנגדות התגבשה במסגרת אידיאולוגיה אנטי-פשיסטית, דהיינו חזית רחבה של כוחות אנטי-נאציים שציידו בעמדתה של ברית-המועצות. וגם לאחר ההחלטה להתארגן במסגרת מחתרית כללית – אנטי-פשיסטית – נמשכה הפעילות החינוכית: צריך היה ליישב את האתגר החדש עם עיקרים אידיאולוגיים קודמים.¹⁷ ואכן, על-פי השקפה בורוכוביסטית כפשוטה לא ניתן היה להצדיק מרד לאומי לא "שם" ולא בארץ-ישראל, כפי שטען אלתרמן בשנות החמישים.¹⁸

בעיתונות של השומר הצעיר מן התקופה הזאת ניתן למצוא את עקבותיו של המהפך שנתחולל במדריכים ובמחנכים שנדרשו לשנות את יחסם המנוכר מן הציבור היהודי ליחס חיובי, ולנתח את מצבם של היהודים בנייתוח רציונלי במקום לתלות את האשם ביהודים הסבילים והגלותיים. בתחילת 1942 עדיין יש כתבות שתולות את האחריות למצב בפסיוויזיה של הציבור היהודי עצמו, על-פי מיטב המסורת של שלילת הגולה הציונית. הסבל הנורא של היהודים הביא עליהם מה שכונה "מגלומניה של ייסורים" – תחושה שההצלה מגיעה להם בלא שהם יקריבו בעבורה.¹⁹ זמן קצר לאחר מכן – ולפני "האקציה הגדולה" – השתנה היחס.

¹⁵ ראה פרליס, *תנועות הנוער החלוציות*, בעיקר עמ' 130-156. השווה למשל גם את השינוי שחל בפעילותו של השומר הצעיר בקובנה, *מראשית עד אחרית, ספר קורות השומר הצעיר בליטא, תל-אביב (ללא תאריך)*, עמ' 275-280.

¹⁶ פרליס, *תנועות הנוער החלוציות*, עמ' 156-178; אבא קובנר, "מפגש מעבר לחשיכה", *ילקוט מורשת*, י"ז, עמ' 7-27, ובעיקר עמ' 20-21.

¹⁷ ראה למשל מאמר העוסק בשאלה מדוע רק ההתקפה נגד ברית-המועצות הפכה את המלחמה הזו לענייני הישיר של מעמד הפועלים, "להציל את ברית המועצות", ומאמרים נוספים בעיתון הפנימי של התנועה נגד הזרם, מאי 1942, *עתונות המחותרת*, כרך ו, עמ' 275-290.

¹⁸ אליבא דאלתרמן התקוממות לאומית יכולה להתרחש רק במולדת. לפיכך התקוממות על אדמה נכרייה

נובעת מאידאולוגיה "זרה" – קומוניסטית – או מ"סטיה" לאומית. דן לאור, *על שתי הדרכים*, עמ' 134-135.

¹⁹ "אולם הייסורים כשהם לעצמם אינם מקנים עדיין כל זכויות, ובוודאי שאינם תחליף למעשה. העובדה שהמוני היהודים כלואים בגטאות, נדונו לגוויעה איטית ברעב ובמגיפה, או שהם פשוט נרצחים בהמוניהם בריות מקלעים או בגאזים רעילים, עדיין אינה אומרת כלל וכלל שהצבא האדום חייב להילחם למענם ולשאת בגללם בתלאות הנוראות של מערכת החורף". *יוצ'ניה* 3, 1 במרס 1942, *עתונות המחותרת*, כרך ה, ירושלים 1992, עמ' 332-333.

שואבים עידוד מן המחותרת בנורווגיה, סרביה ופריז, ניסו חברי השומר הצעיר לגייס את הציבור למעשים שיתרמו אף הם למאבק נגד הנאצים. מה שהיה "מגלומניה" וסבילות נראה פתאום תוצאה הגיונית של הדיכוי הנאצי המיוחד, וההכרה בנסיבות האלו נעשתה מנוף לגיוס הציבור למאבק: "טרור הדמים ההמוני של הנאצים אילץ את ההמון היהודי לנהוג בפסיביות הלובשת צורה של הליכה כצאן לטבח. ההמון היהודי טרם השתחרר מהחשדנות כלפי אפשרויות מאבק בכוח עצמו ומהצפייה הסבילה לעזרה מהחוץ. מצב זה אסור לו שיימשך".

בפרפרזה על קריאתו של מרכז להתקוממות נגד הסדר החברתי, מנסה גם השומר הצעיר להמריד את הציבור: "אין להמון היהודי דבר להפסיד זולת עבדות הדמים. בקרב זה הם יחזירו לעצמם את ערכם האנושי והלאומי, את שחרורם הלאומי והחברתי.²⁰ המהפך מהתנכרות לאמפתיה כלפי ההמון היהודי, והפנייה הישירה אליו – בידיש – היו שיאה של התפתחות הדרגתית יותר שהחלה עם פרוץ המלחמה. התפתחות אידאולוגית והנסיבות המיוחדות שנוצרו בגטו ורשה באביב 1942 הובילו את השומר הצעיר להכרעה דרמטית – להצטרף אל "הגוש האנטי-פשיסטי" שהוקם בגטו ביזמת המפלגה הקומוניסטית הפולנית. בעקבות ההכרעה הזאת נעשה השומר הצעיר לחלק ממסגרת לוחמנית כלל-פולנית ששמה לה למטרה בין היתר לשנות את תודעת הציבור היהודי ולהפוך את הגטו לבסיס אוהד של המאבק האנטי-נאצי.

מהפך מאידיאולוגיה לפוליטיקה

לפני המלחמה התנזרו תנועות הנוער הציוניות – ובייחוד השומר הצעיר – מן הפוליטיקה הפולנית ואף מ"עבודת ההווה" הציונית. "כלל היה נקוט בתנועה שאין החניכים והבוגרים נכנסים לעול המצוות החברתיות בעודם בגולה.²¹ פעילות פוליטית מקומית לא השתלבה כלל עם האתוס החלוצי והשומרי, שתבע לכונן את כל מעשיהם כלפי ארץ-ישראל. אולם במהלך שנת 1941 החלה, לצד הדבקות בפעילות התנועתית ובהקמת הכשרות, גם פעילות "כלפי חוץ" שביטאה את כורח השעה.

בשפה התנועתית תלו את התפנית הפוליטית בכורח הנסיבות. "ברחוב היהודי קיימת דיסאוריינטציה רעיונית... ראינו חובה לחרוג מהמסגרת הפנימית שלנו ולהורות את הדרך לאלה שאינם רחוקים מאתנו." למרות הלשון המתונה, מדובר היה במהפכה כמעט – תנועת השומר הצעיר – יותר מכל תנועה ציונית אחרת – הסתייגה לפני המלחמה מפעילות ברחוב היהודי. עתה, בתקופת המלחמה צריך היה להסביר מדוע יש להפנות בימים אלה דווקא

²⁰ ד"ר אויפברויז (פרץ זעם), גיליון מס' 1 (16), 7 ביוני 1942, עתונות המחותרת, כרך ו, עמ' 369-371.

²¹ גוטמן, מרד הנצורים, עמ' 42.

לפחות חלק מן הכוח של "600 צעירים" כלפי ציבור אנונימי במקום להקדיש את מלוא הכוח לשמירה על הישרדות התנועה. בתזיסים שהובאו לפני מועצת הבוגרים ממאי 1941 השתדלה ההנהגה לשכנע את החברים בצורך במהפך הזה: "תפקיד התנועה כגורם חברתי בגיטו לא עלה מתוך פעילות מכוונת, אלא מתוך: 1. מתח העבודה הפנימית ותנופתה; 2. הפעילות בתחום ההוצאה לאור; 3. התמוטטות כל המפלגות הפוליטיות היהודיות".²²

לא קל היה לשכנע את חברי המועצה בנחיצות המפנה, שכן הזיקה לארץ-ישראל נטעה אשליה של המשכיות העבר שקדם למלחמה – אולי בכל זאת עוד יתממש החלום, או כלשונה של אחת החניכות – על-ידי המחשבה על ארץ-ישראל הצליחו לגרש את סיוט המלחמה.²³ פעילות "כלפי חוץ" פירושו היה להשלים עם ההכרה שגורלם (בעתיד הקרוב) נקשר בגורלה של החברה היהודית בגטו יותר מבארץ ישראל.

למעשה לא הכל הוכתב בידי צורך השעה. אמנם בלא המקורות הכספיים מארץ ישראל נאלצה הקבוצה להיאבק על מקומה בתקציב הציבורי המועט שהיה בגטו (בידי היוזנרט או בידי "העזרה העצמית היהודית" – ŻSS – Zydowskie Towarzystwo Opieki Społecznej) ולקשור קשרים עם קבוצות פוליטיות בעלות השפעה.²⁴ אבל הצורך לקנות להם השפעה בקרב הציבור נבע מנטייתיהם האידיאולוגיות של מנהיגי השומר הצעיר, שהתקרב מאז פרוץ המלחמה בייחוד אל ראשי מפלגת פועלי ציון שמאל. אלו – סאגן, אדולף ברמן, רינגלבלום – הפכו לפעילים מרכזיים בקרב ההנהגה הציבורית העצמאית שקמה בגטו (ב-ŻSS ובארכיון "עונג שבת"),²⁵ והשפעתם בקרבה היתה רבה. השפעתם ניכרה גם על השומר הצעיר – ובייחוד על הדרך שבה הפך הרחוב היהודי בגטו קמעה משטח אסור לזירה של מאבק פוליטי ואידיאולוגי. דומה שכך יש למשל להבין את נוסח החלטת המועצה ממאי 1941 (סעיף 11) שבו נאמר שהיא "קובעת בקורת רוח כי חשיבותה הפוליטית-חברתית של התנועה בקרב הציבור היהודי בגיטו עלתה במידה ניכרת", דבר שנבע מ"עמדה פוליטית בהירה" שנקטה התנועה.²⁶

על-פי החלטות המועצה התמקדה הפעילות הפוליטית "ברחוב" בעיקר בהוצאה לאור של שבועון פוליטי-אינפורמטיווי בפולנית, שיועד לכלל הציבור בגטו (על כל פנים לקבוצות

²² נגד הזרם, 4 (15) מאי 1941, עתונות המחותרת, כרך ב', ירושלים 1979, עמ' 347. הגיליון עוסק בשינויים שחלו בפעילותו של השומר הצעיר בגטו – בעיות סעד, קיום ועזרה לנוער שומרי מזה ותפקיד ציבורי מזה, עמ' 347-349. ראה גם רחל מנבר, "השומר הצעיר בווארשה, 1940-1942", ילקוט מורשת כ"ג (ניסן תשל"ז, 1977), עמ' 93-134 (ובעיקר עמ' 122-3).

²³ "אין זרם הזמן משפיע עלינו" – כותבת החניכה – "אנו יודעים שקיימת ארץ-ישראל שלמענה אנו עובדים ונוסיף לעבוד." אל-על 5, ינואר 1942, ורשימות נוספות שם, עתונות המחותרת, כרך ד, ירושלים 1989, עמ' 424-426.

²⁴ פרליס, תנועות הנוער החלוציות, בעיקר עמ' 135-136.

²⁵ על ההתארגנות הציבורית בגטו ראה ישראל גוטמן, יהודי וארשה, 1939-1943, גיטו מחותרת מרד, תל-אביב 1977, פרק ד, עמ' 147-185.

²⁶ נגד הזרם 5 (16), יולי 1941, עתונות המחותרת, כרך ג, ירושלים 1984, עמ' 43-44.

המקורבות). שם העיתון החדש – שהגיליון הראשון שלו יצא לאור בפברואר 1942 – היה "השחר" (Jutrznia). השם רומז לתקווה החדשה שניעורה מאז כניסתה של ברית-המועצות למלחמה, תקווה שנוצלה לצורך הגברת המודעות הפוליטית של הציבור בגטו – נגד השלמה עם המצב הקיים ותמיכה בכל מי שנאבק נגד הכובש הגרמני, ובעיקר – במחתרות האנטי-פשיסטיות שהחלו לצוץ ברחבי אירופה. דומה שכותרתו של המאמר הראשי בגיליון הראשון של "השחר" בשם "שחר החירות", כשם בולטין הידיעות של הקומוניסטים היהודים בגטו, "מארגן-פרייהייט", מלמד על מידת האופטימיות והקרבה הפוליטית שחלקו עמם.²⁷

מעיתונות המחתרת של השומר הצעיר בוורשה עולה שההזדהות עם תמיכה אקטיווית בברית-המועצות לא פגעה בתשומת הלב שהוקדשה למצב היהודים ולסכנה הנשקפת להם. אדרבה, ככל שהיו קומוניסטים יותר כן היו יהודים יותר. שני הנושאים – מאבק בכובש הנאצי והחרדה לגורל היהודים בפולין – עלו בו בזמן על סדר יומה של התנועה ובשבועון "השחר" נפתחו שני מדורים חדשים באביב 1942 – עם גבור הציפייה להבקעה קרובה בחזית המזרחית עלה מצד אחד העניין ב"אירופה הנלחמת", כשמו של המדור החדש שעסק בהתלהבות בהישגי המחתרות האנטי-נאציות; ומן הצד האחר הביאו הידיעות המצטברות על ההשמדה ליצירת המדור "מחיי היהודים". דווקא ארץ-ישראל היא שנדחקה לשולי סדר היום העיוני ועמה שורה שלמה של נושאים היסטוריים ואידיאולוגיים תאורטיים הקשורים בארץ-ישראל, בציונות ובסוציאליזם.²⁸

ההצטרפות לגוש האנטי-פשיסטי

בדיעבד נראה שככל שהשלימו עם התרחקותה של ארץ-ישראל מאופק חייהם כן גבר הצורך לדבוק בברית-המועצות (הקרובה יחסית) בתור מקור התקווה האלטרנטיבי. כדי להאמין בברית-המועצות צריך היה לשוב ולהתגבר על הקושי של הזדהות לא רק עם המשטר הסובייטי, אלא עם עמדתו כלפי המלחמה. עוד בתקופת "הריכוז בוויילנה" (1939-1940) אימץ השומר הצעיר עמדה ניטרלית כלפי המלחמה.²⁹ במהלך המלחמה נסחפה ההנהגה עוד שמאלה. בהחלטותיה של המועצה הארצית של השומר הצעיר, שהתקיימה בוורשה במאי 1940, באה לידי ביטוי גם "סטייה" מ"שלילת הגולה" המסורתית לצד אישור מחדש של הפתרון הציוני לבעיה היהודית. עקב המלחמה נעשה גורל היהודים והיהדות תלוי קודם כל בניצחון ברית-המועצות, ולא רק בפתרון הארץ-ישראלי. בנסיבות החדשות התעוררה תקווה ל"אינטרבנציה סוציאליסטית" אימיננטית – כלומר, תקווה שהמלחמה תהפוך בתוך זמן קצר

²⁷ יוצ'נה 1, 14 בפברואר 1942, שם, כרך ד, עמ' 563-573.

²⁸ מנבר, "השומר הצעיר בוורשה", עמ' 101-102.

²⁹ ראה משה ציזיק, "השומר הצעיר בשטח הכיבוש הנאצי ויחסו לברית המועצות", ילקוט מורשת כ"ה (1978), עמ' 153-168.

למלחמת שחרור סוציאליסטית בראשותה של ברית-המועצות, והתחזקה העמדה שכל עוד נמשכת ה"מלחמה האימפריאליסטית" אסור למעמד הפועלים להשתתף בה. "המלחמה הזאת לא מלחמתנו היא!!! תנועת הפועלים במחלת במדינות הפשיסטיות ובגלוי במדינות ה'דמוקרטיות' – מתכוננת לקרב האחרון – מהפכה בראשות המדינה הסוציאליסטית", נאמר בהחלטות המועצה.³⁰ דומה שהחלטה לאמץ את ה"אינטרנציונל" להמנון שני (לצד "תחזקנה") של שכבת הבוגרים מבטאת בצורה הברורה ביותר את השינוי שחל באותו הזמן בעמדתו של השומר הצעיר בוורשה.³¹ אם סימל המנון השומר הצעיר את הנאמנות לעבר, הרי אימוץ ה"אינטרנציונל", שהתקבל (ברוב קולות) במועצת הקן במאי 1941, בא לבטא את החידוש האקטואלי.

כחודש אחר כך החלה מתקפת הוורמכט נגד ברית-המועצות (22 ביוני 1941). הצטרפותה של ברית-המועצות למלחמה היתה נקודת מפנה פוליטית גם בקרב חוגים מתונים יותר כגון פועלי ציון-ציונים סוציאליסטים (וכמובן גם בארץ-ישראל).³² בעקבות ההתפתחות הזאת נעלמו המעצורים המצפוניים האחרונים שנותרו בקרב חברי השומר הצעיר מפני הזדהות אידיאולוגית גמורה עם ברית-המועצות. עתה גם היה אפשר ליישב את הסתירה בין המשאלה לשחרור מן הסיוט הנאצי והשנאה כלפיו, ובין האילוץ להגן על עמדתה של ההנהגה הסובייטית שהורתה לצבא האדום לנצור את נשקו ואף לשתף פעולה עם הנאצים. ואין זה משנה שמעורבותה במלחמה של ברית-המועצות לא התרחשה על-פי החזון בדבר "אינטרבנציה סוציאליסטית"; העיקר שנמצא כוח שניתן היה לתלות בו את הציפייה ש"יגיעו אלינו ויהרסו את חומות הגיטו וישחררו אותנו מעול הבוז והחרפה", כפי שנאמר בכרוז שהוציאה ההנהגה עם הידיעות על פרוץ המלחמה בין ברית-המועצות ובין גרמניה הנאצית.³³ שני גורמים מרכזיים מסבירים את הצטרפותו הנלהבת של השומר הצעיר לגוש האנטי-פשיסטי. האחד – משותף לו ולתנועות אחרות – הוא העובדה שלא נמצאה מסגרת לוחמנית אחרת שתקבל לתוכה ארגונים יהודיים לאומיים.³⁴ כידוע נעשו באותו זמן גם ניסיונות להקים ארגון משותף עם הבונד, ניסיונות שלא עלו יפה. הגורם הנוסף היה העובדה שלשומר הצעיר לא היו כל קשרים עם החברה הפולנית לפני המלחמה, מלבד קשרים עם תנועת הצופים

³⁰ נגד הזרם, 3, מארס-אפריל 1941, מוקדש לאחד במאי, מאמר ראשי של ההנהגה הראשית, עתונות המחותרת כרך ב, עמ' 164-165.

³¹ החלטות מועצת הקן, שם, עמ' 44.

³² Nowe Tory ("מסילות חדשות") ביטאון פועלי ציון-צ"ס, אפריל 1942, עתונות המחותרת, כרך ו, עמ' 94. על התגובה בארץ-ישראל ראה למשל, אניטה שפירא, חרב היונה, תל-אביב 1992, עמ' 402-421.

³³ כך נאמר בכרוז שפורסם ב-22 ביוני 1941, "עם פרוץ המלחמה הסובייטית-גרמנית", עיתון התנועה, 3, אפריל 1942, עתונות המחותרת, כרך ו, עמ' 76-77.

³⁴ על הבונד וקשריו ראה בעיקר דניאל בלטמן, למען חירותנו וחירותכם, הבונד בפולין 1939-1942, ירושלים 1996, עמ' 107-118.

הפולנים – ובאזור ורשה היו הקשרים הללו מעטים.³⁵ על-ידי השתתפות בארגון החזית הקומוניסטית יכלו לפרוץ את הבדידות והניתוק שבו היו שרויים זה שנתיים וחצי, ולנסות ולהשפיע על המציאות במסגרת חזית רחבה ועם זאת לפעול בתור יהודים.

הפרימאט הלאומי של השותפים הציונים בגוש האנטי-פשיסטי הבדיל כמובן בינם ובין הקומוניסטים. אולם גם הקומוניסטים לא התעלמו מן הדיכוי המיוחד של היהודים במלחמה,³⁶ והעמדות ה"אסטרטגיות" לא סתרו זו את זו. את שיתוף הפעולה, שעלה יפה מאוד על-פי המעט שניתן לשחזר, ניתן להבין גם על רקע אופיה הלא-דוגמטי המיוחד של המפלגה הקומוניסטית הפולנית, שגם לפני המלחמה היו רבים מחבריה ואוהדיה יהודים. גם מי שהקימו מחדש בינואר 1942 את המפלגה היו יהודים (קרטיין – בשמו המחתרתי שמידט – שהוצנח בידי מוסקווה באזור ורשה, פינקלשטיין – לברטובסקי).³⁷ חומות הגטו כפו על הקומוניסטים היהודים התארגנות עצמאית ("מארגן פרייהיט") לפני ההכרזה על הקמתה מחדש של המפלגה הקומוניסטית (שפוזרה בידי הקומינטרן ב-1938), וממילא נאלצו לפעול ברחוב היהודי. צוקרמן, היחיד ששרד מחברי הנהגתו של הארגון הזה, מספר בזיכרונותיו על המגעים בעניין הצטרפות קבוצתו, דרור-החלוץ, לגוש האנטי-פשיסטי. הם החליטו להצטרף לחזית הזאת בתנאי שתוקם גם "ועדה מיוחדת להגנת הגטו"; והקומוניסטים אכן הסכימו לכך.

לא שהיה זר לנו עניין העזרה לברית המועצות, או המלחמה נגד הגרמנים בכל אתר ואתר. יתר על כן – אלמלא הרצח, אלמלא הידיעה הברורה על הצפוי ליהודים, אפשר שהיינו מעמידים את כל תנועתנו לרשות ההגנה והעזרה לברית המועצות; אולי היינו קוראים לחברינו ללכת לפרטיזנקה. אבל העניין שלפנינו עמד בצורה אחרת לגמרי. כאן עמד העניין היהודי, ולא על שום שהתנגדנו לעזור לברית-המועצות, אלא מה שהיה חשוב לנו יותר מכל – ההכרח להגן על חיינו שלנו. כי מי יגן אם לא אנחנו?! והם [הקומוניסטים] קיבלו את זה.³⁸

דרור-החלוץ הזדהה אפוא עם החזית האנטי-פשיסטית הכללית והשומר הצעיר – על אחת כמה וכמה. שלא כמו חברי ההנהגה בוויילנה אהדה ההנהגה בוורשה – בעיקר בראסלב

³⁵ פרליס, *תנועות הנוער החלוציות*, עמ' 157-158.

³⁶ וראה למשל את הכרוז שהופץ במרס, מארגן פרייהיט, גיליון 207-208, 10 במרס 1942, *עתונות המחתרת*, כרך ה, עמ' 386-389.

³⁷ לעניין הזה ראה גוטמן, *יהודי וארשה*, עמ' 206-208; *מרד הנצורים*, עמ' 196-206.

³⁸ יתרה מכך, בדיעבד מימשה כל קבוצה גם את דרכה של זולתה: "אנחנו, שהסתייגנו מפרטיזנקה – הוצאנו אנשים ליער כשראינו שאין לנו נשק, והם, כלומר הפ.פ.ר. ואחרים שהיו בעד פרטיזנקה, לא הוציאו אפילו איש אחד, בגלל כשלונות שהיו בפרטיזנקה." יצחק צוקרמן (אנטק), *שבע השנים ההן*, תל-אביב (ללא תאריך), עמ' 158, 162. עוד על המגעים עם המחתרת הקומוניסטית והיחס לברית-המועצות ראה שם, עמ' 147-149. עיין גם דינה פורת, *הציונים והקומוניסטים*.

ומרדכי אנילביץ' – את ברית-המועצות ואימצה את עמדותיהם של פועלי ציון שמאל (שהיו קומוניסטים וציונים עוד לפני המלחמה) אפילו לפני פרוץ המלחמה נגדה.³⁹

העובדה שיחידות איינזצגרופן החלו לפשוט על ריכוזים יהודיים ולטבוח בהם בשיטתיות נעלמה מעיני היהודים בגטו ורשה במשך חודשים ארוכים. רק בשלהי 1941 נודעו בוורשה פרטים ראשונים על הרצח השיטתי של יהודים שהתחולל בוילנה ובמקומות אחרים במזרח. ואז חדרה קמעה קמעה ההכרה האכזרית שגורלם של חברי התנועה הוא כגורל כלל היהודים –מוות. לעת עתה מדובר היה רק בשטחים שנכבשו מידי ברית-המועצות, אולם שותפות הגורל לנוכח הרצח השיטתי הופנמה קמעה קמעה.

על רקע הציפייה הדרוכה למתקפת האביב התערבבו השחרור מן הכיבוש הנאצי וחזון הסוציאליזם והצלה אישית ולאומית לחזון אחד. נראה היה ש"המחר" מתקרב אליהם. וכך נאמר בהדגשה במאמר פותח של עיתון "השחר":

לא היינו הך הוא לנו מי יביא לנו את הגאולה. אנו שואפים לגאולה שלמה, רוצים אנו בחיסולו של המשטר הקאפיטליסטי, אשר הפאשיזם והאנטישמיות הם מוצריו הצמודים אליו. אנו עומדים ללא רתיעה לצדה של ברית-המועצות, ולצדה נילחם עד הניצחון. נשענים עליה, נגשים את מפעל האמנסיפציה השלמה שלנו בארץ-ישראל המועצתית⁴⁰. (ההדגשה במקור).

בעקבות בלימת הוורמכט הבלתי מנוצח בידי הצבא האדום בשלהי 1941 יכול היה השומר הצעיר לחזור לסינתזה "הקלאסית" של לאומיות ואינטר-נציונליזם – תנועת הפועלים תתייבב לצד בעלות הברית וברית-המועצות תשחרר את אירופה, את המזרח התיכון ואת ארץ-ישראל בכלל זה. ולכשקם הגוש האנטי-פשיסטי ברור אפוא מדוע נעשה השומר הצעיר, יותר מכל קבוצה אחרת, השותף הטבעי שלו. דומה שהמסגרת הזאת הקלה מעט על הקשיים העצומים שנבעו מההכרה הכואבת שגם גורלם נחתם ב"גולה".

"התכוננו להתגוננות"

שמועות בדבר התגוננות בנשק בזמן גירוש המוני נפוצו על רקע של מתח, משיחי כמעט, שליווה את הציפייה להבקעת החזית המזרחית והתקווה לשחרור קרוב בידי הצבא האדום. המיתוס – שלא נמצא לו ביסוס במציאות – סיפר על 200 צעירים יהודים בנובוגרדק ש"סירבו ללכת למקום ההוצאה להורג כצאן לטבח יובל. הם הרהיבו עוז להתנגד כשנשקם בידם

³⁹ על השינוי האידיאולוגי שעבר השומר הצעיר ראה Raya Cohen, 'Against the Current' – Hashomer Hatzair in the Warsaw Ghetto, JSS...

⁴⁰ יוצ'ניה 5, 14 במרס 1942, עתונות המחותרת, כרך ה, עמ' 391-390.

לתלייני היטלר" והרגו 20 גרמנים.⁴¹ לראשונה עלתה בדמיון תמונה קונקרטי של יהודים שביקשו "למות כבני חורין", והגבורה נזקפה לעצם החזרת מלחמה שערה ולמצער – גרימת נזק לאויב.⁴²

סיפור נובוגרדק פתח פתח להשתתפותם של היהודים במאבק האנטי-נאצי ולפיכך הופיע במאמר ראשי מלווה בקריאה: "לא יהיה טעם בהתעוררות הגבורה של 200 הצעירים, אם מעשה הקרבתם לא יהפך לקריאה אל הנוער היהודי כולו." הדימוי של מוות בגבורה בתוך הגטו נעטף הילה לאומית דווקא מתוך פרספקטיווה של המאבק האנטי-נאצי של כלל העמים. הקריאה המסורתית ל"הגנה עצמית יהודית" היתה למוצא שהתיר את הסתירה בין החינוך לאידאלים של גבורה ובין המציאות בגטו, בין האקטיוויזם הציוני ובין הסגידה לגבורתו של הצבא האדום, בין הידיעות על השמדה ובין השאיפה לנקום בו ולגרום לו אבדות. באפריל 1942 ניסחה ההנהגה סממה לאמור: "התכוננו להתגוננות במקרה שהאויב ינסה להרוס כליל את יישובכם!"⁴³

ענה שבו ועלו לכותרות הידיעות על ההתארגנות המחתרנית בגטו וילנה שהגיעו לוורשה עוד קודם לכן: לנוכח ההשמדה החליטו חברי השומר הצעיר בוויילנה גם לקיים את התנועה "בכל מקום שיש לכך תנאים", וגם "לשים קץ לפסיביות, וכאשר אין מנוס מהמוות – יהיה זה מוות בכבוד אנושי", וגם לא לפנות "לדרך של הצלה אישית" (רמז למחלוקת שהתגלעה בוויילנה עם קבוצה מדרור-החלוץ שבראשה עמד טננבוים-תמרופ). הדרך הזאת זכתה להיחשב בתור מופת של הקרבה – משימה "לאומית".⁴⁴ הידיעות לא היו חדשות. כבר בתחילת 1942 פורסמו ידיעות בעקבות דיווח של עד ראייה שסיפר שבויילנה נותרו קצת למעלה מעשרת-אלפים בני אדם; השאר נרצחו בפונאר.⁴⁵ אולם חודשיים לאחר מכן, ועל רקע ההחלטה להצטרף לגוש האנטי-פשיסטי, קיבלו האירועים בוויילנה משמעות חדשה. הפעם הושם דגש על ההחלטה העצמאית של חברי השומר הצעיר שם: "האקטיבה הגדולה למדי, שהוטלה עליה המשימה ההסטורית הגדולה של פעולה בתוך יהודי וילנה, נשארה איפוא במקום, הגם שהיתה לחברים האפשרות להיחלץ מהגיהנום הנורא."

בנימה פטרנליסטית מעט הוצג מהלך העניינים בוויילנה בתור מהלך העולה בקנה אחד עם החלטת ההנהגה בוורשה להיאבק בתוך הגטו אם יאזיז, על-אף שההחלטה להקים "ארגון פרטיזנים מאוחד" (פפ"או) בוויילנה קדם להחלטה. "עמדת חברנו במקום [בוויילנה]

⁴¹ שם, 7, 28 במרס 1942, שם, שם, עמ' 419-420.

⁴² שם, שם. עתונות המחותרת

⁴³ עתון התנועה 3, אפריל 1942, כרך ו, עמ' 61.

⁴⁴ שם, עמ' 79-80.

⁴⁵ יוצ'ניה 2, 21 בפברואר 1942, עתונות המחותרת, כרך ד, עמ' 611-612. עוד באוקטובר 1941 מסר חבר השומר הצעיר שהגיע מוויילנה (אולי אריה וילנר; ראה על כך במאמרה של איה שחם המוזכר לעיל) ידיעות על הטבח שהתרחש בוויילנה. אך שם עדיין מדובר על 35,000 יהודים שנותרו ואין מידע על שאר ליטא.

והתנהגותם עד כה נותנת לנו יסוד להאמין כי ישארו נאמנים לאמת בכל מצב ובכל עת. "אולם עצם ההכרעה להתארגן במחתרת לוחמת הוצגה בתור חלק מן הדיווח על "חורבנה של ירושלים דליטא", מתוך הדגשה שחברי השומר הצעיר שנותרו שם החליטו "לקשור גורלם בגורל יהודי המקום, המוליך לחיסולם הטראגי". מכאן ניתן ללמוד גם עד כמה ראתה ההנהגה בוורשה את עצמה ואת פעילותה – בתור חלק מן הציבור היהודי, לא בניגוד לו.⁴⁶ צדה האחר של ההכרה העמוקה הזאת בקשר הגורדי שקשר את חברי השומר הצעיר עם הכלל היהודי בא לידי ביטוי ביחס אמביוולנטי כלפי ההנהגה הציונית. ככל שהופנמה המודעות לסכנת ההשמדה תלו בהנהגה הציונית את תקוותם – אולי אולי עוד יתממש חלומם, אך בה בעת התנגדו למדיניותה. תחושת הפורקן שליוותה את הידיעות בדבר "משלחת של פועלי ארץ-ישראל" (למעשה של "ליגה V") שנסעה למוסקווה מלמדת על האמביוולנטיות העמוקה שהיתה מנת חלקם. הם פירשו את הנסיעה בתור ביטוי להכרה החדשה של ההנהגה בארץ שרק ניצחונה של ברית-המועצות ומשטר מועצתי בארץ-ישראל יבטיחו את העתיד. שני נושאים צריכים לעמוד על הפרק במפגש שם, נכתב: "הצלה ממשית ומיידית של היהודים שעדיין נותרו בחיים" וארגון החיים היהודיים לאחר המלחמה באופן שתתאפשר "תחייתו של העם היהודי כקולטיב לאומי".⁴⁷ לעומת זאת, הידיעות על "תכנית בילטמור", שהגיעו אליהם באמצעות ידיעה בעיתון גרמני, נתפסו בעיניהם בתור תעמולה גרמנית ו"תביעות סרק". אי-אפשר לדעת אם הידיעות נכונות ושמה סולפו, אך "המוני היהודים בגיטאות מבינים יפה שבשעה גורלית זו אין הדעת נתונה להצהרות עקרות ולתביעות סרק מאנגליה."⁴⁸

מבחינה פוליטית עלו עתה עמדות חברי השומר הצעיר בקנה אחד עם עמדות קומוניסטיות וההיבט האינטרנציונליסטי השתווה כמעט לפרימט הציוני. אך הגבולות לא נחצו. למיטב הכרתם של חברי השומר הצעיר נבעו השינויים בעמדותיהם הפוליטיות מן התמורה שחוללו המלחמה והכיבוש הנאצי. בכל הזדמנות חזרה והובעה נאמנות מוחלטת להנהגה בארץ.⁴⁹ המחויבות לעקרונות הקיבוץ הארצי תורגמה בעיניהם ל"נאמנות לעם ושמירה על הכבוד הלאומי" במקום אחר ובזמן אחר מכפי שחזתה האידאולוגיה השומרית. המציאות הציונית

⁴⁶ עתון התנועה 3, אפריל 1942, עתונות המחתרת, כרך ו, עמ' 80.

⁴⁷ דער אויפברויז 2, 14 ביוני 1942, שם, עמ' 404-405.

⁴⁸ שם חדש לאותו פרסום *Przedwiosnie* ("ראשית האביב"), 17 במאי 1942, שם, עמ' 268.

⁴⁹ כך למשל נאמר בכרוז שפרסמה ההנהגה הראשית לכבוד מלאות 15 שנים לייסוד הקבוץ הארצי (7 באפריל 1942): "ועם ליבותנו הפועמים עם הקרב המתנהל על ידי הצבא האדום במזרח, הננו יודעים שעתידינו הוא תמיד אך ורק בארץ-ישראל. ולא יספיק להגיד היום סתם ארץ-ישראל, היום בזמן שמתנהל הקרב המכריע, עלינו לציין ולהודיע כי תקומתנו בארץ-ישראל סוציאליסטית, ארץ-ישראל מועצתית." עתון התנועה, (3 באפריל 1942), עתונות המחתרת, כרך ו, עמ' 57.

הפכה בעבורם לחלום באספמיה – "המציאות הקיבוצית היא אמנם עתיד מקסים ומושך, אולם מציאותנו אנו אומרת כליון פיסי במלוא מובן המילה."⁵⁰

בעיתונות של השומר הצעיר הפכו קרבנות הרעב והמחלות בגטו – 43,239 בשנת 1941! – לקרבנות "חזית גטו וארשה".⁵¹ בסוף מאי 1942 נחשף חלק מן המחותרת הקומוניסטית, תחילה מחוץ לגטו ולאחר מכן גם בתוכו. "הגוש" התפרק, אולם הקבוצות הפוליטיות שהרכיבו את הגוש הוסיפו להתקיים ושימשו נקודת מוצא להתארגנות בשלב הבא. עולם המושגים של השומר הצעיר בוורשה בתקופה הזאת בא לידי ביטוי עוד בקיץ 1942, לאחר שכבר נודע על הגירוש ההמוני שהתחולל בגטו ורשה ועל הקמת ארגון יהודי לוחם במקום. מרדכי אנילביץ', ששהה בזגלמביה, דיבר על ארגון בני הנוער ל"חזית השלישית", החזית הפרטיזנית, שתשרת בו זמנית את ה"קרב על עתיד הסוציאליזם" ואת הכבוד היהודי.⁵² בכך נבדלו מן הקומוניסטים היהודים – בשעה שהקומוניסטים ראו בגטו מושג גאוגרפי בלבד, טען אנילביץ', הרי "אנחנו מדברים על מלחמה אנטיפשיסטית לאומית כלאום המושמד על-ידי הפאשיזם."⁵³

שתי הדרכים...

מאז אביב 1942 היתה הציבוריות המאורגנת בגטו ורשה חשופה למקורות מידע מגוונים ושוטפים על אירועים פוליטיים וצבאיים ברחבי העולם הודות לממסרי אלחוט של הקומוניסטים, לקשרים של הבונד עם המחותרת הלאומית הפולנית, לשידורי רדיו "שוויאט" שבגטו, ולעיתונות של מחותרת פולנית. המעקב אחר ההצלחות והכישלונות בחזיתות השונות מזה והידיעות על רצח המוני וחיסול שיטתי של יישובים יהודיים ברחבי פולין מזה, היו העניין המרכזי שעסקה בו הציבוריות המאורגנת. התקווה לניצחון הצבא האדום התערבבה בחשש שמסע ההשמדה יקדים ויגיע לוורשה. אולם בשעה שהיודנראט השתדל להרגיע את הציבור ולעוררו לעבוד למען הגרמנים, הוסיף השומר הצעיר, ושאר הקבוצות שהתגייסו למאבק, לשבור את המונפול של היודנראט על הידיעות ועל פרשנותן, לגייס את הציבור לחבל בצווי היודנראט שנועדו לעזור לצבא הגרמני ולהטיף לערכים לאומיים וסוציאליסטיים. זה היה מאבק על תפקידם של היהודים "בחזית העורף" – על שבירת בדידותה של החברה היהודית והאטומיזציה שלה באמצעות מידע על המתרחש במקומות אחרים, והמרצתם להגן על המשותף להם בתור יהודים ופולנים נגד הנאצים. המהפך שהחזיר בעיני השומר הצעיר את הגטו לאירופה סלל ליהודים דרך "עצמאית משלהם" אל החזית האנטי-נאצית. פירושו היה

⁵⁰ שם, עמ' 57-58. ראה גם יוצ'ניה 5, 14 במרס 1942, שם, כרך ה, עמ' 396.

⁵¹ יוצ'ניה 4, 8 במרס 1942, שם, עמ' 379-380.

⁵² אביהו רונן, "מרדכי אנילביץ' בזגלמביה", ילקוט מורשת מ"ז (1989), עמ' 105-138, בעיקר עמ' 124-126.

⁵³ מצוטט מן הזיכרון, חייקה גרוסמן, אנשי המחותרת, מרחביה 1950, עמ' 87-96.

אפוא לא רק ניסיון להשתחרר מתחושת הבדידות הלאומית, אלא גם הפיכת הגטו לזירה פוליטית, כלומר חלוקתו לשני מחנות – מי שהכריז על מאבק באויב הנאצי ואף תמך בפועל בלוחמים נגד הכיבוש, ומי שהשלימו עם שלטון הדיכוי עד יעבור זעם.

ככל שנפלו החומות הפוליטיות והגטו הפך לחלק מן הזירה הבין-לאומית כן הוחרפה נימת הביקורת נגד היודנראט (לפני הגירושים ההמוניים למוות). בעבר הופנתה הביקורת בעיקר נגד המשטרה היהודית, שאכפה את מדיניות הדיכוי. ישראל גוטמן מספר שמרדכי אנילביץ' תבע מלכתחילה שחברי השומר הצעיר לא ישתתפו ביודנראט.⁵⁴ היודנראט נתפס בתור מוסד שלילי מעיקרו, גם אם לא ניתן היה להתעלם מן השירותים החיוניים (כגון מזון, דיור) שסיפק מתוקף מעמדו. בהחלטות ההנהגה הראשית ממאי 1941 נאמר:

ציד הגברים למחנות עבודה שהשתולל בחוצות וארשה עורר מחדש את שאלת היחס לקהילה. היות והקהילה איננה אלא מוסד המוציא לפועל את פקודות השלטון הגרמני, שמתפקידו אך ורק להרוס ולהכחיד את היהדות – אין כל אפשרות של השתתפותנו הרשמית במוסד הרקוב והמחוסר כל מצפון חברתי זה, ולמתן הסכמתנו ואישורנו לכל המעשים המנוולים הנעשים בקהילה ועל ידי מוסדותיה (כגון המשטרה וכו'). כאחד יש לנו רשות מוסרית לניצול הקהילה במידת הצורך והאפשרות.⁵⁵

באביב 1942, לעומת זאת, הופנתה הביקורת נגד אנשי היודנראט. תחת הכותרת "על יחס נכון ליודנראט" מוקע היחס הסלחני שגילה למעשה הציבור היהודי כלפי אנשי היודנראט. הציבור נקרא לא רק לבוז ליודנראט אלא גם לחבל בתקנותיו ואנשי היודנראט הוזהרו שייענשו על שנטלו חלק במוסד המשמש "זרוע מבצעת של הגרמנים בתחום הגטו." "ללא קשר למידת הגינותו האישית וליושרו של איש הקהילה, עצם השתייכותו למוסד זה הופכת אותו מבחינה אובייקטיבית לסוכן של היטלר". בעיתון "השחר", שהפיץ עתה השומר הצעיר בפולנית, התפרסמה הידיעה שהיודנראט מסר לשלטונות את כתובותיהם של כ- 8,000 אנשים בגטו בתור דוגמה לתכליתו האמיתית של המוסד.⁵⁶

אחד היעדים המרכזיים של הגוש האנטי-פשיסטי היה "מלחמה פוליטית ותעמולה נגד הפאשיזם וכוחות הריאקציה בשטח הגטו."⁵⁷ אולם דומה שהאות לתחילת "המלחמה" המקומית ניתן עם רצח פעילי מחתרת יהודים בלילה שבין 17 ל-18 באפריל. בלילה ההוא ("ליל ברתלמאו"), נורו 52 יהודים ברחובות הגטו בידי הגרמנים. היודנראט נקט עמדה

⁵⁴ גוטמן, *מרד הנצורים*, עמ' 115. פרליס, *תנועות הנוער החלוציות*, עמ' 135-136.

⁵⁵ סעיף 16 של החלטות ההנהגה הראשית מיום 30 במאי 1941, *עתון התנועה*, גיליון 3, אפריל 1942, *עתונות המחותרת*, כרך ו, עמ' 69-70.

⁵⁶ יוצ'ניה 5, 14 במרס 1942, שם, כרך ה, עמ' 399-396.

⁵⁷ לפי הדו"ח של אי"ל ממרס 1944, ורשה, כפי שמופיע ב*חורבן ומרד של יהודי וארשה*, בעריכת מלך ניישטט (מהדורה שנייה), תל-אביב 1947, עמ' 94.

אפולוגטית והאשים – ככל הנראה בהוראת הגרמנים – את אנשי המחותרת בפעילותם הבלתי לגלית. אפילו עמנואל רינגלבלום, שמשדל ברשימותיו לשמור על נימה מתונה ומדודה כלפי היודנראט, קבע ש"שקר בפי אנשי הקהילה הטוענים כי השחיסות בווארשה הם בגלל סיפורת המחותרת."⁵⁸ גם אם היה מי שקיבל את הטיעון הזה הרי בעקבות נפילת הקרבנות בקרב האקטיבה נהפך הגטו, שהיה עד אז חף ממוות פוליטי, לזירת מאבק. הקונפליקט עם היודנראט נעשה גלוי.

מאותו הזמן קשה לעקוב אחר תפיסת המציאות מתוך עיתונות המחותרת של השומר הצעיר, משום שעקב החשש שהגסטפו חשף את עורכי העיתונות הבלתי לגלית – ובעיקר את הקשרים בין המחותרת האנטי-פשיסטית בתוך הגטו ובין זו שמחוזה לו – חלה הפסקה של ממש בפעילות. ב-30 במאי נאסרו שלושה פעילים מרכזיים של הגוש האנטי-פשיסטי והוא התפרק. הגרמנים החריפו את צעדי הדיכוי בגטו עוד ועוד ובין היתר ערכו מצוד למחנות עבודה בארגון "טוט", ביצעו הוצאות להורג שרירותיות של כל מיני פעילים, ובעיקר רצחו ילדים וחפים מפשע. וככל שהחריפו צעדי הדיכוי כן התחדדה העוינות כלפי היודנראט והמשטרה היהודית.⁵⁹

החל ממאי גבר הפחד שגם בוורשה יתרחש גירוש המוני למוות. רוב הציבור ניסה למצוא מחסה על-ידי רישיונות עבודה במפעלים גרמניים – בתיקון בגדי ורמכט, בתעשיית נשק ובמפעלים אחרים שהיו קשורים ישירות למאמץ המלחמתי. כך נוצר מצב אבסורדי, כפי שניסח זאת רינגלבלום: "עם השונא בכל רמ"ח אבריו את הגרמני יכול לפדות עצמו ממוות רק במחיר עזרתו לנצחון אותו אויב. נצחון זה פירושו השמדה מלאה של היהודים מעל פני אירופה ואולי מעל פני תבל כולה."⁶⁰ ואילו חברי השומר הצעיר, שבעצמם כבר הפסיקו לעבוד במקומות עבודה גרמניים שנה קודם לכן, קראו עתה במסגרת המחותרת האנטי-פשיסטית לשאר הציבור לחבל כמיטב יכולתו במאמץ המלחמתי הגרמני.⁶¹

בסוף מאי נערך בגטו מצוד ראשון גדול של המשטרה היהודית לשילוח אנשים למחנות עבודה במזרח, סמוך לחזית. התברר שההסתה נגד עושי דבריהם של הנאצים בגטו אין בה די.⁶² לראשונה עלתה אפשרות של קונפליקט פנימי בין יהודים ליהודים, והעיתונות

⁵⁸ עמנואל רינגלבלום, *יומן ורשימות מתקופת המלחמה*, ירושלים 1992, 8 במאי 1942, עמ' 356.

⁵⁹ ראה רישום של חודש מאי, שם, עמ' 374-352; גוטמן, *יהודי וארשה*, עמ' 216-212. ראה גם אדולף אברהם ברמן, *במקום אשר יעד לי הגורל*, תל-אביב תשל"ח, עמ' 245-228.

⁶⁰ רינגלבלום, *יומן ורשימות*, 8 במאי 1942, עמ' 356; ראה גם ישראל גוטמן "הקונצפציה של העבודה בתפיסת היודנראט ומשמעותה במציאות", *דמות הנהגה יהודית בארצות השליטה הנאצית*, ירושלים 1979, עמ' 155-129.

⁶¹ רינגלבלום, *יומן ורשימות*, 23 במאי 1942, עמ' 367; *יוצ'ניה*, F14 במרס 1942, *עתונות המחותרת*, כרך ה, עמ' 390-391, ועוד.

⁶² *ראשית האביב*, 24 במאי 1942, *עתונות המחותרת*, כרך ו, עמ' 332-330; השווה רינגלבלום, *יומן ורשימות*, עמ' 433-435.

המחתרתית החלה להמריד. השבועון הפוליטי של השומר הצעיר החליף את שמו מ"השחר" ו"בטרם אביב", ל"דער אויפברויז", שפירושו "פרץ זעם" או "תסיסה". שינוי שמו ושפתו של בולטין השומר הצעיר מבטא יפה את הרדיקליזציה שהתחוללה בגטו – לא עוד תקווה אופטימית לשחרור בידי הצבא האדום כי אם זעם, רצון לנקמה ולמאבק נגד הנאצים ונגד נציגיהם "בחזית היהודית". הציבור הוזהר מפני שוטרים וסוכני גסטפו מוסווים שרצחו יהודים גם בגטו ורשה.⁶³

מחודש יולי, ערב הגירוש הגדול מגטו ורשה, הגיעו לידינו עיתונים מעטים. באחד מהם – "ידיעות" של דרור-החלוץ – דווח על רצח 110 אנשים ונשים בגטו בידי גרמנים בזו הלשון:

הגיטו נענש על "חוסר ציות" גובר ו"התנגדות" למשטרה הגרמנית. זהו אות הצטיינות לגטו. אין אנו רוצים כלל וכלל להיות צייתנים. אדרבה, ככל שניתן, וככל האפשר במינימום קרבנות לעם, אנו רוצים להפר את החוקים הבסטיאליים, ולא לקיים את הפקודות השרירותיות.⁶⁴

כך התגבשו עוד לפני הגירוש מגטו ורשה שתי עמדות מנוגדות ביחס למציאות בגטו – זו הרואה את חזות הכל בשמירה על שגרת חיים כל עוד נמשך הכיבוש, וזו הקוראת למרוד בסדר הקיים ולחבל בהוראות הנאצים, היודנראט, והמשטרה היהודית; זו המרגיעה, שאותה הפיצו הגרמנים באמצעות צ'רניאקוב, וזו המפוכחת שדיברה על השמדה חסרת תקדים של "עד שני מליון נרצחים" של בני עמה, השמדה שנמשכה במלוא הקצב מבלי שמשוהו יעצור בעדה.⁶⁵

ב- 22 ביולי החל הגירוש הגדול של יהודי גטו ורשה לטרבלינקה. בין שלוש מאות אלף היהודים שגורשו היו גם רבים מקרב חברי הגוש האנטי-פשיסטי. קבוצה של צעירים חברי דרור-החלוץ והשומר הצעיר יצאו את הגטו כדי להצטרף אל הפרטיזנקה הקומוניסטית.⁶⁶ מיד עם תחילת הגירוש נתקיימה פגישה אחת שהשתתפו בה כל הסיעות שהקימו את הגוש האנטי-פשיסטי ונציגי הבונד. הפורום שהוגדר בתור "ועד פועלים מאוחד" החליט לקבל עליו את "האחריות לגורל הגטו וכבודו".⁶⁷

⁶³ ראה למשל, דער אויפברויז 2, 14 ביוני 1942, עתונות המחתרת, כרך ו, עמ' 404, 415. "תמיד היה [אנילביץ'] נוהג לחזור בפנינו – קודם כל יש לגמור עם העבדים היהודים של הגסטאפו", רשמה קלינגר בקיץ 1943 במחברתה בהקשר של היודנראט (בקטע שצונזר בעריכה לדפוס). ראה רונן, "מרדכי אנילביץ'", עמ' 120-117.

⁶⁴ ידיעות 10, יולי 1942, עתונות המחתרת, כרך ו, עמ' 502.

⁶⁵ ראה דער אויפברויז 2, 14 ביוני 1942, עתונות המחתרת, כרך ו, עמ' 404. השווה אדם צ'רניאקוב,

יומן גטו וארשה, ירושלים 1970, בעיקר החל מ-8 ביולי 1942.

⁶⁶ צוקרמן, שבע השנים ההן, עמ' 159; גוטמן, יהודי וארשה, עמ' 208-216, 255-262; ברמן, במקום אשר יעד לי הגורל, עמ' 237.

⁶⁷ פרליס, תנועות הנוער הציוניות, עמ' 192-193.

ההיסטוריון עמנואל רינגלבלום רשם בחפזה ביומנו תחת הכותרת "התנגדות" את אחת העדויות היחידות בנות הזמן ההוא שהגיעו לידינו, על התגבשות רעיון ההתנגדות הפיזית בתוך הגטו:

תפקיד הנוער – היחידים שנותרו בשדה המערכה, הרומנטיקאים, בעלי הדמיון. שמואל [בראסלב?] לא יכול היה לשאת את אסון הגטו. החלטת התנועות [להקים את האי"ל]. [...] היריה בשרינסקי [מפקד "המשטרה היהודית"]. רעיון השימוש בחומצה גפריתנית נגד המשטרה היהודית. נוער, פרטיזנים, פעולות חבלה.⁶⁸

רינגלבלום, שהרשימה הזאת מלמדת עד כמה היה מעורה בפרטים של הקמת ארגון המאבק היהודי בגטו, הנציח ברשימה הזאת את מושגי המפתח של השלבים הראשונים של ההתארגנות, שלא היו אלא מושגי המפתח שנותרו מן השלב הקודם של הגוש האנטי-פשיסטי – מאבק במשתפי הפעולה עם הנאצים, פעולות חבלה ומאבק פרטיזני. אולם לנוכח המציאות חסרת התקדים אבד הכלח על המושגים האלה. זה היה אחד ההיבטים המדהימים ביותר והקשים ביותר להבנה, על-אף מה שידעו על שהתרחש באותם ימים בוויילנה או בלובלין. בעקבות התפקיד המרכזי שמילאו שוטרים יהודים בגירוש ההמוני מוורשה (2,000 או 3,000) לא היססו פעילי המחתרת לראות בהם משתפי פעולה, ולא נרתעו מלהתנקש בהם. האויב המידי לא היו הגרמנים – אלא בעיקר אנשי המשטרה היהודית. בכך הגיע הקונפליקט הפנים-יהודי לשיאו – היוזדנראט ובייחוד המשטרה היהודית – היו לחלק בלתי נפרד מביצוע הגירוש למוות.⁶⁹ הכרוז של "היידישע קאמפס ארגאניזאציע" (Żydowska Organizacja Bojowa), שקם ב-28 ביולי בידי תנועות הנוער הציוניות – השומר הצעיר, דרור והחלוץ ועקיבא – קרא להתנגד ליוזדנראט ולמשטרה היהודית שביצעו פקודות של הגרמנים יחד עם האוקראינים והלטוויים. נגד מפקד המשטרה היהודית הוצא פסק דין מוות, ורוש נטוש של מגורשים הוצת כדי שלא יפול לידי הגרמנים.

במציאות המתעתעת הזאת התברר שלא קל לממש אפילו את השאיפה האחרונה של אנילביץ' וחבריו. כדי למות "כיאות לאנשי כבוד, המאלצים את האויב לשלם מותם בדמו הוא",⁷⁰ צריך היה להביא את הגרמנים לשנות את הטקטיקה שלהם ולאצם להגיע לכלל התנקשות פנים אל פנים עם היהודים ולדכא את משתפי הפעולה היהודים שנותרו בגטו. הללו היו הקרבנות הראשונים של הארגון היהודי הלוחם. אנטק צוקרמן שחזר בדיעבד את הקושי הזה ואמר: "מטרתנו היתה, בעצם, להעביר את טרבלינקה לווארשה. אילו כך קרה,

⁶⁸ רינגלבלום, *יומן ורשימות*, עמ' 399.

⁶⁹ ראה למשל שם, עמ' 428-432.

⁷⁰ עמנואל רינגלבלום, *כתבים אחרונים*, ירושלים 1994, עמ' 50.

היו היהודים מיטיבים לברוח ולהסתתר, שכן לא היו נותנים אמון בגרמנים; אבל כשהיהודי הפשוט ראה את השוטר היהודי קורא לו, קשה היה לו להעלות בדעתו שאחיו יוביל אותו למות.⁷¹

*****

הפוליטיזציה שעברו חברי השומר הצעיר עם הצטרפותם לגוש האנטי-פשיסטי ועמדת הכוח היחסי שתפסו ברחוב היהודי נבעה מן העובדה שקיומם הפיזי של היהודים היה תלוי לגמרי בגרמנים ובמילוי אחר הוראותיהם. שלא כחברה הפולנית – שלא עמדה בפני סכנת מוות מרעב – לא ניתן היה לוותר על שירותיהם של המוסדות הגרמניים והיודונראט בכלל זה, ולא ניתן היה לפעול בגלוי בניגוד לרצון הרשויות.⁷² דווקא משום כך היה ברור שהיודונראט – שהוקם מטעם – לא ייצג את האינטרסים היהודיים הלאומיים. את החלל שנוצר לאחר התפרקותם של כל מוסדות הציבור הלגיטימיים שהתקיימו ערב המלחמה מילאו קבוצות בעלות מוטיבציה פוליטית וחברתית חזקה שפעלו בתור אפוזיציה ערב המלחמה. הקבוצות האלה הן גם שהנהיגו בסופו של דבר את המרד של הציבור בגטו ורשה.

"מורדי הגיטאות" השתייכו בתום המלחמה לצד המנצח. סיפורם נעשה חלק מאפוס הגבורה הציוני. אולם הנהגת השומר הצעיר בוורשה היתה הנהגה חדשה שצמחה בתוך תקופת המלחמה ועל רקע מדיניות "הפתרון הסופי", ושמותיהם של שמואל בראסלב ומרדכי אנילביץ' לא היו ידועים בתחילת המלחמה מחוץ לגבולות "הקן". הם ושכמותם לא מרדו נגד הגלות אלא נגד הנאצים, לא קמו נגד הציבור היהודי הפסיווי אלא בעדו ובעד כבודו, ולחמו לא "כאן" בארץ-ישראל, אלא "שם". המהפך הזה בקרב מי שלפני המלחמה היו אמונים על פלשתינו-צנטריות והתנזרות מכל מעורבות פוליטית עם הציבור היהודי, היה כרוך בהכרעה להצטרף לגוש האנטי-פשיסטי ובמאבק פוליטי חריף נגד דרכו של היודונראט בתור מייצג "הסדר" הנאצי בגטו. אפשר אפוא להסיר את שמם מן הכן ביום הזיכרון, כפי שהציע אלטרמן, או לא; אולם אסור להיסטוריוגרפיה לשלול מהם את הסיפור הייחודי שלהם; לא ביום הזיכרון ולא בכל יום אחר.

מקור: השואה היסטוריה וזיכרון, ספר יובל לישראל גוטמן, יד- ושם 2001, ע"מ 45 - 25

⁷¹ צוקרמן, שבע השנים ההן, עמ' 178-180.

⁷² השוואה, Jan Tomasz Gross, *Polish Society under German Occupation, The Generalgouvernement, 1939-1944*, Princeton, New Jersey 1979, pp. 235-252.

